

rész tehát igencsak tetemes lehet. Ha jól látom, a húszas évekből is csak annak a bizonyos vitának az anyaga van itt egészében. Nem tudni, mi van az első 220 lapon, illetve befejeződik-e a napló a 334.-en (1631-nél), ott ugyanis nincsenek pontok. E két jelentős dokumentum tekintetében tehát a jelen kötet elsősorban a kíváncsiságot és a kiadás igényét ébreszti fel. A má-

sik kettőnél nem esik szó arról, milyen arányban van közölve. Csáky Péter diáriuma minden pont nélkül a 41. kézirati levéltől a 63.-ig tart, Radvánszkyé is a kézirat 43. lapján kezdődik. Mi van az elején? Nem ártott volna a dokumentumok kissé részletesebb ismertetése.

Kulcsár Péter

**HAIMAN GYÖRGY, MUSZKA ERZSÉBET, BORSA GEDEON:
A NAGYSZOMBATI JEZSUITA KOLLÉGIUM ÉS AZ EGYETEMI NYOMDA
LELTÁRA, 1773**

Budapest, Balassi Kiadó, 1997, 307 + [16] l. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből, 16).

A NAGYSZOMBATI EGYETEMI NYOMDA BETŰMINTAKÖNYVE, 1773

Hasonmás kiadás, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én „Dominus et Redemptor noster” kezdetű bullájával feloszlatta a jezsuita rendet. Mária Terézia a pápai bulla érvényesítése érdekében szeptember 21-én intézkedett a feloszlattal kapcsolatos teendőkről. A legsürgetőbb feladat a jezsuita vagyon felmérése, pontos leltárba vétele volt. E munka eredményeképpen született meg már 1773 decemberében a nagyszombati jezsuita rendház leltára is.

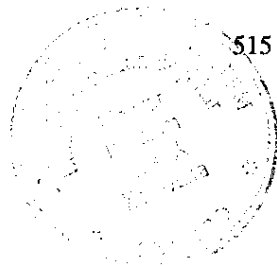
Ennek az eddig méltatlanul elhanyagolt forrásnak az elemzésére vállalkozott a szerzőhármas. Közülük is ki kell emelnünk Haiman Györgyöt, aki évtizedeken keresztül fáradozott megjelentetése érdekében. Sajnos ő már nem örvendezhetett e két kötetnek és az 1997. évi „Szép könyv” pályázaton méltán elért sikerének.

A nagyszombati leltár több szempontból is becses iratnak számít. Mint ismeretes, Oláh Miklós hívására 1561-ben telepedtek le Nagyszombatban a jezsuiták.

A kezdeti nehézségek után – ami hosszabb-rövidebb megszakítást jelentett működésükben – nálunk is, miképpen világszerte, az oktatásban vállaltak különösen nagy szerepet. Feloszlásuk idején 46 oktatási intézetük volt a történelmi Magyarországon. Közülük a legjelentősebb a Pázmány Péter által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem volt. Az egyetem nyomdája a 18. századi Magyarország legnagyobb hatású nyomdájának számított. Ezenkívül saját patikájuk és csillagvizsgálójuk is volt a jezsuitáknak.

Nagyszombat tehát több tekintetben is kiemelkedett a többi jezsuita rendház közül. Ezért is különösen érdekes választ kapni azokra a kérdésekre, hogy milyenné fejlődött 1773-ra. Milyen volt itt az élet? Milyen ingóságokkal, javakkal rendelkeztek a feloszlítás idején?

Ezekre és más hasonló problémákra kereste a feleletet Muszka Erzsébet a feloszlításkor készült leltár alapján. Ez három,

lényegében egymással egyező példányban maradt fenn: kettő a Magyar Országos Levéltárban (Kamarai Levéltár; Helytartótanácsi Levéltár), egy harmadik pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárában. Muszka az utóbbi ismertetésére vállalkozott hitelessége és jól olvashatósága következtében. Feladata nem volt könnyű. Tartalmilag igen szerteágazó, sokszínű, többnyire latin nyelvű szöveget kellett értelmeznie, amelyben német, ritkábban magyar nyelvű részletek is előfordulnak. A leltár természetéből adódóan a megfelelő szövegkörnyezetet nélkülözve kellett sokszor megbirkóznia olyan kifejezésekkel, amelyek kiejtés szerint rögzítettek az akkori „szakmai zsargon”-ban. A másik nehézséget a leltározás egyenetlensége jelentette. Sokszor az összeírók ugyanis fontos információkat mellőztek, mint például a templom vagy a rendház egyes festményeinek vagy szobrainak témáját; máskor viszont részletekbe menően írtak le érdektelen tárgyakat. Mindezen nehézségek ellenére igen érdekes és sokszínű képet tudott Muszka a nagyszombati jezsuiták életéről bemutatni a 18. század utolsó negyedében.

Először a kollégium impozáns épület-együttesén vezet körbe az olvasót. A képzeletbeli séta a 17. század első felében épített első magyarországi barokk egyházi épülettel: a Keresztelő Szent János tiszteletére épített templommal kezdődik s az 1753 és 1761 között emelt csillagvizsgáló toronnyal, illetve a „Gallia” szárnnyal fejeződik be, amely a könyvtárnak adott otthont. Ezt az (építészet)történeti áttekintést az egyes épületek és a bennük található, leltárban regisztrált berendezési, illetve használati tárgyak érdekes bemutatása követi. Így szemünk elé idéződik a

kollégium mindennapi élete, templomi szertartásaik kellékei, az ellátásukat biztosító tárgyak sora stb. Mindezt Muszka igen jól, olvasmányos stílusban foglalja össze. Különösen érdekes a kollégium gyűjteményeinek bemutatása. Kiderül ugyanis, hogy a jezsuiták nemcsak 15000 kötetet számláló könyvtárral rendelkeztek, hanem volt azon kívül gyógyszerészeti, csillagászati, matematikai kézikönyvtárak is. Köztudott, hogy 1770-ben az egyetemen matematikai és kísérleti fizikai tanszék is létrejött. A leltár a csillagászati toronyban részletesen regisztrálta az oktatáshoz szükséges kísérleti és szemléltető eszközöket is, amelyek igen nagy értéket képviseltek a korabeli Magyarországon. Muszka valószínűnek tartja, hogy ezeket az eszközöket a két évtizeden át Nagyszombatban tanító Horváth K. János tanácsára és közreműködésével szerezték be.

Remélhetőleg a magyarországi művelődés- és tudománytörténet művelőinek figyelme hamarosan ráirányul Muszka Erzsébet kitűnő ismertetése nyomán e forrásra, amely például Nagyszombat zenei életére vonatkozóan a zenetörténeteket, vagy a regisztrált gyógyszerészeti alapanyagok, illetve segédkönyvek vonatkozásában a gyógyszerészettörténeteket is joggal érdekelheti, hogy csak két, egymástól távol eső tudományterületet említsek példaként.

Két diszciplína van, amelynek jeles művelői máris elemzés tárgyává tették a nagyszombati leltár nyomdára vonatkozó részét: Haiman György az egyetemi nyomda, Borsa Gedeon pedig az annak könyvraktárában regisztrált művek vonatkozásában. E tekintetben az inventárium valóban páratlan jelentőségű, benne ugyanis fennmaradt a rend feloszlásakor

készült betűmintakönyv, valamint a nyomda könyvraktárának leltára. A *Specimen characterum* című mintakönyv hasonló kiadását a Balassi Kiadó a tanulmánykötettel egy időben tetszetős formában meg is jelentette, a könyvek katalógusa pedig bibliográfiai kiegészítésekkel ellátva helyet kapott a tanulmánykötetben. Haiman és Borsa azonban e források közreadása mellett tudományosan is kiértékeltek azokat.

Haiman egyéb levéltári leletekre is támaszkodva a nyomdáról a leltár sorrendje szerint szólt. Bemutatta helyét, helyiségeit, anyagi helyzetét 1773-ban, a regisztrált nyomdai eszközöket és anyagokat, a betűmintakönyvet, a bevételekből következtetett arra, hogy az itteni öntőműhely számottevő külső munkákat nemigen végezhetett. További külön fejezetek szólnak a nyomda személyzetéről, bérezésükről, jutalmazásukról, a leltárban szereplő rézmet-szetekről és a nyomdának dolgozó külső könyvkötőkről.

A betűmintakönyv bemutatásakor Haiman György főleg azt kutatta, hogy az abban tükröződő magas színvonalú tipográfia elemei mikor jelentek meg a nagyszombati kiadványokban. Ennek érdekében az 1730 után megjelent nagyszombati nyomtatványoknak mintegy 10 %-át vizsgálta meg és vetette össze tipográfiaiilag a *Specimennel*. Kereste továbbá az összefüggéseket a nagyszombati betűk és az egyéb magyarországi nyomdákban alkalmazott, illetve a megjelent 18. századi betűmintákban előforduló típusok között. Kísérletet tett az itteni nyomdai anyag származási helyének megállapítására is. E széles spektrumú vizsgálódás – amelynek fókuszában a *Specimen* állt – lényegében a nyomda 1730–1773 közötti korszakának jellemzését eredményezte. A nyom-

da megújulásának kezdetét 1732-re, Berger Lipót faktorságának idejére tette. Ekortól kezdődik az itt megjelent könyvek számának növekedése és válik minőségük is igényesebbé. A nyomtatványok kiállítása a 30-as években a rusztikus barokk, a 40-es években a reprezentáló-monumentális barokk, majd a rokokó stílus jegyében történt. A szép könyvek sorozata Tolvay Imre nyomdavezető nevéhez fűzhető. „Nagyszombat tehát nem egyszerűen az egyik legnagyobb nyomda, hanem a magyar könyvművészet meghatározó stílusalakító műhelye” – állapította meg jogosan Haiman György.

A nagyszombati betűk és díszek származási helyét illetően kiderült, hogy néhány sorozat közülük Velencéből, Bécsből, illetve Wittenbergből került Nagyszombatba.

Haiman György 1993-ban megvédett nagydoktori értekezésében vizsgálódásait a nagyszombati nyomda egész 18. századi működésére kiterjesztette. Az 1730-as évek előtti időre vonatkozóan tehát abból nyerhetnek az érdeklődők hasonlóan meg-alapozott ismereteket.

A betűmintakönyv nyomdatörténeti jelentősége mellett szövege tekintetében is roppant érdekes. A szerzetesi életmód dicsérete olvasható benne sokszor több betűtípuson keresztül is folytatódó mondatokban. Azt bizonyítva, hogy a jezsuiták „emelt fővel” távoztak, tudatában lévén annak, hogy jelentős munkásság áll mögöttük, s erre ugyan kifejezetten nem utaltak, de bíztak feloszlatusuk időlegességében.

A nyomda könyvraktárának anyagáról a feloszlatuskor 788 tételből álló lista is készült. A meglehetősen rövid és sokszor dodonaiaknak ható címeket Borsa Gede-

onnak 87 %-ban sikerült azonosítania és bibliográfiai igényességgel kiegészítenie. Szokásához híven érdekes és sokatmondó statisztikai áttekintéseket közölt a könyvek nyelvi és kronológiai megoszlásáról, példányszámokról, a kötetelés költségeiről és végül a könyvek tartalmi jellegéről. Kiderül például, hogy a korabeli debreceni nyomdához hasonlóan itt is jellemzőek az 1000–5000-es példányszámok a 18. század utolsó harmadában. De míg a reformátusok 10000 példányban is készítettek ábécés könyveket, Nagyszombatban inkább újabb és újabb kiadásokra vállalkoztak. A tételek azonosítása bibliográfiai tanulságokkal is járt. Például néhány impresszum nélküli kiadványról bebizonyosodott, hogy nagyszombatiak, ugyanakkor 84 eddig ismeretlen tétellel tudjuk gazdagítani retrospektív nemzeti bibliográfiánkat. Ezek általában kisebb terjedelmű, nemzeti nyelven (magyar, német, szlovák) készült hitbuzgalmi művek.

A tanulmányokhoz *Adattár* csatlakozik, amelyet a szerzők olyan tökéletes gonddal állítottak össze, hogy az olvasónak semmilyen tekintetben nem lehet hiányérzete. Látszik ez abból is, hogy terjedelme majdnem eléri a tanulmányokét. Megtalálható benne a leltár tartalommutatója és a három levéltári példány konkordanciája; alaprajzok; a nyomdára vonatkozó rész leltára;

a betűmintakönyv bőséges magyarázatokkal és kiegészítésekkel ellátott szövegkiadása és a nyomda könyveinek kiegészített jegyzéke.

A kötet végén, a *Függelék*ben Muszka Erzsébet a tanulmányokban felhasznált, Nagyszombatra vonatkozó művek bibliográfiáját, a kéziratok és levéltári források lelőhelyét állította össze. Külön ki kell emelnünk a következő, Haiman Györgytől származó részt, amely az előforduló *Nyomdászati szakkifejezések magyarázatát* adja. E kezdeményezés igen hasznos, és úttörő jelentőségűnek számít! Ugyancsak hasznos a *Betűöntők, nyomdászok és rézmetszők* fejezet. Végül néhány szép kép zárja a tanulmánykötetet.

Mint említettük, a *Specimen* betűhív kiadásban külön kötetként látott napvilágot, rövid magyar, angol és német nyelvű bevezetővel. Kötéstervét Haiman György készítette. A kötéstáblán látható A és Z iniciálé a betűmintakönyvben szereplő IX. iniciálé sorozatból való, amelyet Haiman György „mesterkéz” alkotásaként jellemezett (132). Ugyanezt mondhatjuk el mind a két kötetről is: magas színvonalon megírt munka, írói tudományuk mesterei, a tartalomhoz méltó elegáns kiállítás pedig a „spiritus rector”, Haiman György tipográfusi művészetét dicséri.

P. Vásárhelyi Judit